

पर्यावरण सेवा योजना राज्यभरात राबविण्याबाबत.

महाराष्ट्र शासन

पर्यावरण व वातावरणीय बदल विभाग शासन निर्णय क्र. पसेयो २०२३/प्र.क्र. २९/तां.क.१

१५ वामजला, नवीन प्रशासकीय भवन,
हुतात्मा राजगुरु चौक, मादाम कामा मार्ग,
मंत्रालय, मुंबई - ३२.
दिनांक : १४ मार्च, २०२४

वाचा- १. शासन निर्णय क्रमांक ई.एन.व्ही. २०१०/प्र.क्र.०८/तां.क.३, दिनांक १४ जानेवारी, २०११
२. शासन निर्णय क्रमांक ई.एन.व्ही. २०१०/प्र.क्र.०८/तां.क.३, दिनांक २९ सप्टेंबर, २०११

प्रस्तावना:-

पर्यावरण संवर्धन आधारे व संरक्षण यांचे महत्त्व शालेय स्तरावर बालवयात विद्यार्थ्यांमध्ये प्रत्यक्ष कृतीद्वारे बिंबविण्यासाठी तसेच प्रत्यक्ष सहभागातून काम करताना मुलांच्या मनात जागृती व चैतन्य निर्माण करून पर्यावरण संवर्धनासाठी भविष्यात आधारस्तंभ तयार करण्यासाठी राज्य शासनामार्फत दिनांक १४ जानेवारी, २०११ नुसार पर्यावरण सेवा योजना (Environmental Service Scheme-ESS) पूर्ण राज्यभरातील इच्छुक माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शाळांमध्ये राबविण्याचा निर्णय घेण्यात आला होता.

उपरोक्तनुसार पर्यावरण सेवा योजनेच्या प्रथम टप्प्यात राज्यातील प्रत्येक महसूली विभागातील २ जिल्हे, याप्रमाणे १२ जिल्ह्यातील एकूण ५० इच्छुक माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शाळांमध्ये पर्यावरण सेवा योजना लागू करण्यात आली. योजनेची राज्य सनियंत्रण संस्था म्हणून, केंद्रीय पर्यावरण व वन मंत्रालय भारत सरकार (MoEFCC) मार्फत नियुक्त आणि स्थापित सेंटर ऑफ एक्सलन्स (Centre of Excellence (CoE) असलेले, पर्यावरण शिक्षण केंद्र, (Centre for Environment Education- CEE) पुणे यांना योजना राबविण्यात जबाबदारी देण्यात आली होती. योजनेची परिणामकारक अंमलबजावणी, यशस्विता, लक्षप्राप्ती लक्षात घेता, माननीय उपमुख्यमंत्री (वित्त) यांनी सन २०२३ रोजीच्या अर्थसंकल्पिय भाषणामध्ये पर्यावरण सेवा योजना राज्यभरातील ७५०० शाळांमध्ये राबविण्याची घोषणा केली होती. सदर घोषणेच्या अनुषंगाने पर्यावरण सेवा योजना पुढील पाच वर्षात कालावधीत राज्यभरातील ७५०० शाळांमध्ये राबविण्यासाठी संदर्भाधीन क्र. १ वरील शासन निर्णय अधिक्रमित करून सुधारित शासन निर्णय निर्गमित करण्याची बाब शासनाच्या विचाराधीन होती.

२.शासन निर्णय:-

“पर्यावरण संवेदनशील व सजग” भावी पिढीच्या निर्माणाकरिता राज्यातील ७५०० माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शाळांमध्ये आठवड्यातील नियमित तासांव्यतिरिक्त तीन तास निसर्गाच्या सांनिध्यात प्रत्यक्ष सहभागातून उपक्रम, कृतिकार्यक्रम राबविण्याच्या उद्देशाने महाराष्ट्र राज्यातील ७५०० माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शाळांमध्ये “पर्यावरण सेवा योजना”

(Environmental Service Scheme (ESS) राबविण्याचा निर्णय शासनाने घेतला आहे. या योजनेची रुपरेषा पुढीलप्रमाणे आहे :-

२.१ योजनेची उद्दिष्टे:

- २.२.१ स्थानिक पर्यावरणाशी निगडित समस्या विद्यार्थ्यांच्या प्रत्यक्ष सहभाग व कृती समजून घेऊन त्यावर उपाययोजना करण्यास प्रोत्साहन देणे.
- २.१.२ निसर्ग व मानव यांच्यातील नातेसंबंध समजून घेऊन ते जोपासण्याचे महत्त्व बालवयातच बिंबविणे,
- २.१.३ पर्यावरण विषयक कृती, प्रतिनिधीत्व व संवादकौशल्य या बाबी विकसितकरणे, शाश्वत विकासासाठी आवश्यक आचार-विचारांचे आदान-प्रदान, जडणघडण करणे व त्याद्वारे पर्यावरण संवर्धनासाठी नेतृत्वगुण विकसित करणे.
- २.१.४ स्थानिक-पातळीवर नैसर्गिक संसाधनाच्या व्यवस्थापनाबाबत, स्थानिक लोकांच्या सहभागाने प्रत्यक्ष कृती कार्यक्रम राबवणे.

२.२ योजनेची व्याप्ती :

ही योजना पूर्ण राज्यभरात लागू असून योजनेच्या दुसरा टप्पा म्हणून आगामी पाच वर्षांत एकूण ७५०० माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शाळांमध्ये राबविण्यात येईल. यामध्ये महानगरपालिका, नगरपरिषद, नगरपंचायत तसेच ग्रामपंचायत हद्दीतील इच्छुक माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शाळांना अर्ज करता येईल. उपरोक्त नुसार योजनेच्या दुसऱ्या टप्प्यातील प्रथम वर्षी इच्छुक १५०० शाळांचा समावेश करण्यात येईल. या प्रमाणे दर वर्षी नव्याने १५०० इच्छुक शाळांना समाविष्ट करून घेण्यात येईल. पुढील पाच वर्षांमध्ये, योजनेतर्गत किमान ७५०० शाळांचा समावेश करण्याचे उद्दिष्टे निश्चित करण्यात आले आहे. सदर उद्दिष्टपूर्ती करण्याची सर्वस्वी जबाबदारी राज्य सनियंत्रण संस्थेची असेल. पर्यावरण सेवा योजनेमध्ये सहभागी होण्यासाठी इच्छुक माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शाळांनी सोबत जोडलेल्या विहित नमुन्यात ऑनलाईन पद्धतीने अर्ज भरणे अनिवार्य असेल. (प्रपत्र-अ)

३. योजनेची अंमलबजावणी :

३.१ राज्य स्तरीय सनियंत्रण संस्था :

पर्यावरण सेवा योजनेच्या दुसऱ्या टप्प्यात सुरुवातीस यापूर्वी योजनेतर्गत “राज्य सनियंत्रण संस्था म्हणून नियुक्त केलेले पर्यावरण शिक्षण केंद्र, (CEE) पुणे” यांना ५ वर्षांच्या कालावधीसाठी राज्य नियंत्रण संस्था म्हणून करण्यात येत आहे. ही संस्था राज्यस्तरावर योजनेची अंमलबजावणी करण्यास जबाबदार असेल. योजना अंमलबजावणी कालावधी दरम्यान या संस्थेने योजनेच्या अंमलबजावणीसाठी केलेल्या कामाचे मुल्यांकन करून काम समाधानकारक असल्यास हि संस्था पुढील टप्प्यासाठी काम करू शकेल, योजनेबाबतची प्रगती समाधानकारक नसल्यास, शासन केंद्रस्थ संस्थेसाठी इच्छुक संस्थाकडून आवेदन मागवून विहित निकषाप्रमाणे संस्थेची निवड करण्याची कार्यवाही करेल.

३.१.१ राज्य संनियंत्रण संस्थेची कार्ये:

राज्य संनियंत्रण संस्था राज्यस्तरावर योजनेच्या अंमलबजावणीसाठी संपूर्णतः जबाबदार असेल.

- I) योजनेसाठी आवश्यक राज्यस्तरीय व जिल्हास्तरीय अधिकाऱ्यांसाठी (रिक्त पदे) विहित केलेली शैक्षणिक पात्रता व अनुभवाच्या निकषानुसार, कंत्राटी पध्दतीवर पर्यावरण व वातावरणीय बदल विभागाच्या मान्यतेने भरणे.
- II) योजनेत सहभागी विद्यार्थी-शिक्षकांसाठी स्थानिक पर्यावरणीय मुद्दे व कृती कार्यक्रमांवर आधारित शैक्षणिक साधन सामग्रीची निर्मिती करणे. शालेय शिक्षण व क्रीडा विकास विभाग, राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद, पुणे यांच्या समन्वयाने विकसित जागतिक तापमान वाढ, हवामान बदल, शिकूया, समजून घेऊया आणि कृती करूया, आनंददायी शिक्षण कृती हस्तपुस्तिका इयत्ता ६वी ते ८वी इयत्ता असेलेल्या शाळांपर्यंत वितरीत करणे. माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शाळांसाठी नवीन शिक्षक कृती हस्तपुस्तिका आणि IEC साहित्य विकसित करणे, शिक्षक हस्तपुस्तिका आणि IEC संच, जिल्हा शिक्षण व प्रशिक्षण संस्था (District Institute for Education and Training) (DIET) मार्फत ESS योजना प्रमुखांना उपलब्ध करून देणे, योजनेची प्रभावी अंमलबजावणी करण्यासाठी आवश्यक वेळापत्रके वेळोवेळी बनवून सहभागी शाळांपर्यंत पोहोचविणे. तसेच, पर्यावरण शिक्षण व हवामान बदल शिक्षक हस्तपुस्तिका आणि पोस्टर संच उपलब्ध करून देणे.
- III) योजनाप्रमुख शिक्षकांना प्रवीण प्रशिक्षकांसाठी प्रशिक्षण संच विकसित करणे, आणि प्रवीण प्रशिक्षकांच्या माध्यमातून प्रशिक्षण देण्यासाठी, शालेय शिक्षण व क्रीडा विकास विभाग, राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद, पुणे आणि जिल्हा शिक्षण व प्रशिक्षण संस्था यांचे सहकार्य घेतले जाईल. सदर प्रवीण प्रशिक्षक हे शिक्षण विभाग व जिल्हा शिक्षण व प्रशिक्षण संस्था (District Institute for Education and Training) (DIET) यांच्यामार्फत वेगवेगळे विषय तज्ञ म्हणून जिल्हा व गट स्तरावर कार्यरत असतात, प्रवीण प्रशिक्षक निश्चित करून, प्रवीण प्रशिक्षक (Master Trainers) / तज्ञ मार्गदर्शक तसेच विषय सहाय्यक किंवा गट साधन व्यक्ती (Block Resource Person) यांच्या माध्यमातून ESS योजनाप्रमुख शिक्षकांना प्रशिक्षण दिले जाईल.
- IV) राज्य संनियंत्रण व जिल्हा समन्वयक अधिकारी दर तीन महिन्यातून योजनेचा आढावा, माहितीच्या आदान प्रदानासाठी, संगणकीय प्रणाली विकसित करणे तसेच, या योजनेचे संकेतस्थळ निर्माण करणे व अद्यावत करणे.
- V) योजना आढावा समितीच्या बैठकीसाठी आवश्यक माहिती, चर्चेचे/बैठकीचे मुद्दे पर्यावरण व वातावरणीय बदल विभागाच्या पूर्व मान्यतेने प्रस्तावित करणे.
- VI) वार्षिक खर्चाचे अंदाजपत्रक बनविणे व ते मान्यतेसाठी विभागास सादर करणे.
- VII) राज्य संनियंत्रण संस्था या योजनेच्या यशस्वी फलनिष्पत्तीसाठी शाळा, स्थानिक स्वराज्य संस्था, स्थानिक प्रशासन इत्यादींशी समन्वय करून शाळेद्वारे राबविण्यात येणाऱ्या प्रकल्पांमध्ये स्थानिक नागरिकांच्या जास्तीत जास्त सहभाग वाढविण्याचा प्रयत्न करणे.
- VIII) जागतिक तापमान वाढ व हवामान बदल कृती ऑलिम्पियाड या स्पर्धेचे त्रिस्तरीय वर्गवारी (जिल्हास्तरीय, विभागस्तरीय व राज्यस्तरीय) आयोजन करणे तसेच पारितोषिक वितरण समारंभाचे आयोजन करणे.

- IX) योजनेअंतर्गत समाविष्ट शाळांचे, निश्चित धोरणांच्या व विषयनिहाय कृती उपक्रमांच्या प्रगतीनुसार व मानकांनुसार अ+,अ,ब व क श्रेणी (अ+=सर्वोत्तम कामगिरी, अ= उत्तम कामगिरी, ब=चांगली आणि क=समाधानकारक कामगिरी) या वर्गवारीनुसार मुल्यांकन / पडताळणी करून शाळांना मानांकन देतील.
- X) प्राचार्य/मुख्याध्यापकांना, योजनाप्रमुख शिक्षकांना ई-प्रशस्तीपत्र देण्याची व्यवस्था लावणे.
- XI) योजना अंतर्गत जिल्हा आणि राज्यपातळीवर वार्षिक मेळावे आयोजित करणे.
- XII) संपूर्ण राज्यातून निवडलेल्या शाळांची माहिती, संबंधित जिल्हाधिकारी, जिल्हा परिषदेचे मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा शिक्षण अधिकारी, जिल्हा शिक्षण व प्रशिक्षण संस्था व गटशिक्षण अधिकारी यांना देईल व याबाबतचा समन्वय राखेल. या व्यतिरिक्त योजनेच्या उद्दिष्ट प्राप्तीसाठी प्रयत्न करणे.
- XIII) योजनेअंतर्गत शाळांचा आढावा घेण्यासाठी बैठकांचे आयोजन करणे तसेच शाळांच्या प्रगती आधारित मुल्यांकनानुसार निवडक दीपगृह शाळांना राज्य सनियंत्रण व जिल्हा समन्वयक अधिकारी यांच्याद्वारे प्रत्यक्ष क्षेत्रभेटी देऊन आढावा घेणे व उपक्रमाबाबत शाळांना मार्गदर्शन करणे.
- XIV) राज्य सनियंत्रण संस्थेने संपूर्ण राज्यातून १०% शाळांना दीपगृह शाळा म्हणून विकसित करण्याचा प्रयत्न करेल. योजनेंतर्गत पर्यावरण विषयक नाविन्यपूर्ण उपक्रम राबवित असलेल्या व निश्चित निकष पूर्ण करणाऱ्या शाळांना दीपगृह शाळा म्हणून घोषित करण्यात येतील. घोषित केलेल्या शाळांना विशेष मार्गदर्शन व सहकार्य करेल.
- XV) या योजनेची व्याप्ती वाढविण्यासाठी तसेच स्थानिकपातळीवर अधिक संसाधनांची उपलब्धता व्हावी या उद्देशाने व्यक्ती, उद्योग-व्यापारी इत्यादी क्षेत्रातून ज्ञान-माहिती उपलब्ध करून घेणे, उद्योग क्षेत्रातील(सी.एस.आर) सामाजिक बांधिलकी कार्यक्रमाच्या आणि स्थानिक परिसरात योजनेच्या उद्देशपूर्ती आणि वृद्धीसाठी प्रयत्नशील राहणे.
- XVI) योजनेच्या निकषांनुसार आणि विहित प्रक्रियेनुसार शाळांची निवड करणे, इच्छुक शाळेमध्ये राष्ट्रीय हरित सेना योजनेत समाविष्ट असल्यास या सहभागी शिक्षक व विद्यार्थ्यांना, पर्यावरण सेवा योजनेत नाव नोंदवता येणार नाही. तसेच पर्यावरण सेवा योजनेतील व विद्यार्थ्यांना राष्ट्रीय हरित सेना योजनेत नाव नोंदवता येणार नाही याची दक्षता घेणे.
- XVII) या योजनेसाठी माहिती संपर्क तंत्रज्ञान (Information Communication Technology-ICT) सहाय्य अंतर्गत मराठी / इंग्रजी माध्यमातील संकेतस्थळावर माहिती दिली जाईल, यामध्ये योजनेच्या संदर्भातील माहिती, योजने अंतर्गत राबविण्याच्या विविध उपक्रमांची शिक्षकांसाठी उपयुक्त माहिती, विद्यार्थ्यांचे उपक्रम व प्रकल्पांची माहिती, योजनाप्रमुख व जिल्हा सनियंत्रण अधिकारी यांचे अहवाल, योजनेसंदर्भातील कार्यक्रमांची सूचना देणे. या बाबींचा समावेश असेल.

३.२ राज्य सनियंत्रण अधिकारी- (१ पद),(कंत्राटी पद्धतीवर पर्यावरण व वातावरणीय बदल विभागामार्फत नियुक्त):

राज्यस्तरावर योजनेचे सनियंत्रण करण्यासाठी एक राज्य सनियंत्रण अधिकारी कंत्राटी पद्धतीने नेमला जाईल. राज्यस्तरीय सनियंत्रण संस्था विहित पद्धतीने पर्यावरण व वातावरणीय

बदल विभागाच्या मान्यतेने राज्यस्तरीय संनियंत्रण अधिकारी यांची निवड करेल. राज्य संनियंत्रण अधिकारी यांचे मानधन विभागाने दिलेल्या निधीमधून राज्य संनियंत्रण संस्थेमार्फत दिले जाईल. मानधनातील वाढीबाबत अंतिम निर्णय विभागाच्या मान्यतेने घेण्यात येईल.

३.२.१ राज्य संनियंत्रण अधिकारी निवडीचे निकष :

१. पर्यावरण शास्त्र /विज्ञान शाखेतील पदव्युत्तर पदवी आणि पर्यावरण शास्त्र शाखेतील अनुभवी उमेदवारास प्राधान्य
२. पर्यावरण शिक्षण / शास्त्र विषयामध्ये कार्य करण्याचा कमीत **कमी ५ ते ७ वर्षांचा** अनुभव आवश्यक आहे.
३. संगणकीय ज्ञान तसेच ई-मेल वापरता येणे आवश्यक आहे, (किमान MS-CIT)

३.२.२ राज्य संनियंत्रण अधिकारी यांचे कार्य:

- अ. पर्यावरण व वातावरणीय बदल विभाग यांच्यासोबत समन्वय, वेळोवेळी कार्याचा आढावा देणे व मासिक अहवाल सादर करणे.
- ब. योजना प्रमुख/शिक्षक प्रशिक्षण कार्यशाळा, वार्षिक मेळावे, विविध कार्यशाळा आयोजित करण्याबाबत समन्वयन करणे.
- क. विभाग स्तरावरील जिल्हा समन्वयक अधिकारी तसेच योजना प्रमुखांना प्रशिक्षणामध्ये मार्गदर्शन करणे. त्याबाबत, समन्वयन करून योजना अंमलबजावणीचा आढावा घेणे. योजनेअंतर्गत विविध शैक्षणिक साहित्य व उपक्रमांची आखणी तसेच अंमलबजावणी करणे.
- ख. जिल्हा समन्वयक अधिकारी यांना उपक्रमांचे वार्षिक आखणीबाबत नियोजन, मार्गदर्शन व समन्वय व वेळोवेळी आढावा बैठक घेणे, शैक्षणिक साहित्य निर्मिती, राज्यस्तरावर योजनेचे प्रतिनिधित्व करणे.
- ग. जागतिक तापमान वाढ व हवामान बदल कृती ऑलिम्पियाड या स्पर्धेचे त्रिस्तरीय वर्गवारीत (जिल्हास्तरीय, विभागस्तरीय व राज्यस्तरीय) आयोजन करण्याबाबत समन्वयन करणे तसेच पारितोषिक वितरण समारंभाचे आयोजन करण्याबाबत समन्वयन करणे.
- घ. योजनेअंतर्गत समाविष्ट शाळांचे, निश्चित धोरणांच्या व विषयनिहाय कृती उपक्रमांच्या प्रगतीनुसार व मानकांनुसार अ+,अ,ब व क श्रेणी (अ+=सर्वोत्तम कामगिरी, अ= उत्तम कामगिरी, ब=चांगली आणि क=समाधानकारक कामगिरी) या वर्गवारीनुसार मुल्यांकन/पडताळणी करून शाळांना मानांकन देण्याबाबत समन्वयन करणे.
- ङ. योजनेत उत्कृष्ट कार्य करणाऱ्या शाळांना योजना गटांनी केलेले कार्य व उद्देशपूर्ती आणि प्राप्त प्रगती अहवाल या सर्व बाबींची पडताळणी करून शाळा, शिक्षक आणि योजना गट यांचे मानकानुसार मुल्यांकन करून जिल्हा समन्वयक अधिकारी यांच्या समन्वयाने शाळांना वर्गवारीनुसार जागतिक तापमान वाढ आणि हवामान बदल पर्यावरण सेवा योजना पुरस्कार देण्याबाबत मानांकन देतील.

३.२.३ राज्य संनियंत्रण अधिकारी यांचे मानधन : रु.४५,०००/-.

प्रतिमाह- ठोक रक्कम रु. ४५,०००/- ते रु. ६०,०००/- (१पद) इतके

मानधनाची कमाल मर्यादा तसेच वेतनवाढ इत्यादीबाबत विभागस्तरावर अंतिम निर्णय घेण्यात येईल.

३.३ जिल्हा समन्वयक अधिकारी (६पदे) (कंत्राटी पद्धतीवर पर्यावरण व वातावरणीय बदल विभागामार्फत नियुक्त) :

विभागातील जिल्हानिहाय शाळांचे काम पाहण्यासाठी विभागस्तरावर जिल्हा समन्वयक अधिकारी कंत्राटी पद्धतीने नेमला जाईल. राज्यस्तरीय संनियंत्रण संस्था विहित पद्धतीने पर्यावरण व वातावरणीय बदल विभागाच्या मान्यतेने जिल्हा समन्वयकांची निवड करेल.

३.३.१ जिल्हा समन्वयकाच्या निवडीचे निकष :

१. कोणत्याही शाखेचा पदवीधर, पदव्युत्तर (विज्ञान वा पर्यावरण शास्त्र) शाखेतील अनुभवी उमेदवारास प्राधान्य
२. पर्यावरण विषयामध्ये कार्य करण्याचा कमीत कमी ३ ते ५ वर्षांचा अनुभव आवश्यक आहे.
३. संगणकीय ज्ञान तसेच ई-मेल वापरता येणे आवश्यक आहे, (किमान MS-CIT)

३.३.२ जिल्हा समन्वयक अधिकारी यांचे कार्य :

- अ. पर्यावरण व वातावरणीय बदल विभाग यांच्यासोबत समन्वय, वेळोवेळी कार्याचा आढावा देणे व मासिक अहवाल सादर करणे.
- ब. योजना प्रमुख/शिक्षक प्रशिक्षण कार्यशाळा, वार्षिक मेळावे, विविध कार्यशाळा आयोजित करण्याबाबत समन्वयन करणे.
- क. विभाग स्तरावरील जिल्हा समन्वयक अधिकारी तसेच योजना प्रमुखांना प्रशिक्षणामध्ये मार्गदर्शन करणे. त्याबाबत, समन्वयन करून योजना अंमलबजावणीचा आढावा घेणे. योजनेअंतर्गत विविध शैक्षणिक साहित्य व उपक्रमांची आखणी तसेच अंमलबजावणी करणे.
- ड. जिल्हा समन्वयक अधिकारी यांना उपक्रमांचे वार्षिक आखणीबाबत नियोजन, मार्गदर्शन व समन्वय व वेळोवेळी आढावा बैठक घेणे, शैक्षणिक साहित्य निर्मिती, राज्यस्तरावर योजनेचे प्रतिनिधित्व करणे.
- ढ. जागतिक तापमान वाढ व हवामान बदल कृती ऑलिम्पियाड या स्पर्धेचे त्रिस्तरीय वर्गवारीत (जिल्हास्तरीय, विभागस्तरीय व राज्यस्तरीय) आयोजन करण्याबाबत समन्वयन करणे तसेच पारितोषिक वितरण समारंभाचे आयोजन करण्याबाबत समन्वयन करणे.
- ण. योजनेअंतर्गत समाविष्ट शाळांचे, निश्चित धोरणांच्या व विषयनिहाय कृती उपक्रमांच्या प्रगतीनुसार व मानकांनुसार अ+,अ,ब व क श्रेणी (अ+=सर्वोत्तम कामगिरी, अ= उत्तम कामगिरी, ब=चांगली आणि क=समाधानकारक कामगिरी) या वर्गवारीनुसार मुल्यांकन / पडताळणी करून शाळांना मानांकन देण्याबाबत समन्वयन करणे.

३.३.३ जिल्हा समन्वयक अधिकारी यांचे मानधन : रु.४०,०००/-

प्रतिमाह- ठोक रक्कम (रु. ४०,०००/- ते रु. ५०,०००/- (६ पद) इतके मानधनाची कमाल मर्यादा तसेच वेतनवाढ इत्यादीबाबत विभागस्तरावर अंतिम निर्णय घेण्यात येईल.

४. योजनेची प्रशासकीय रचना :

४.१ शालेय स्तर :

योजनेच्या सुधारित निकषानुसार आणि ऑनलाईन पद्धतीने विहित केलेल्या प्रक्रियेनुसार शाळांची निवड करणे.

४.१.१ मुख्याध्यापक / प्राचार्य:

(अ) मुख्याध्यापक / प्राचार्य यांचे कार्य:

१. मुख्याध्यापक/प्राचार्य यांच्याद्वारे योजनेअंतर्गत उपक्रम राबविण्यासाठी उपलब्ध शिक्षकांमधून एका शिक्षकाची योजना प्रमुख म्हणून नेमणूक केली जाईल. निश्चित केलेल्या योजना प्रमुखांना प्रशिक्षणास पाठविणे.
२. योजनेतर्गत राबवायाच्या उपक्रमांसाठी शाळेच्या नियमित वेळापत्रका व्यतिरिक्त आठवड्याचे दयावयाचे तीन तास योजनाप्रमुखांच्या मदतीने निश्चित करणे.
३. योजनेच्या प्रभावी अंमलबजावणीसाठी आवश्यक सर्व संसाधन वापरण्यास परवानगी देणे, क्षेत्रभेटी/कार्य, विविध स्पर्धांमध्ये सहभागी होण्याबाबत परवानगी देणे, उपक्रम राबविण्याच्या नियोजनात तसेच प्रगती अहवाल अंतिम करण्यास सहकार्य करणे.
४. शाळांचे मुख्याध्यापक/प्राचार्य शाळास्तरावर पर्यावरण सेवा योजनेच्या दैनंदिन कामावर देखरेख व संनियंत्रण ठेवणे. शाळेत राष्ट्रीय हरित सेना कार्यरत असल्यास, पर्यावरण सेवा योजना आणि राष्ट्रीय हरित सेनेचे गट, शिक्षक व योजनेचे उपक्रम वेगवेगळे राहतील याची दक्षता घेणे.

(ब) प्रोत्साहन:

- जागतिक तापमान वाढ व हवामान बदल कृती ऑलिम्पियाड या स्पर्धेच्या विजेत्या शाळांचे मुख्याध्यापक/प्राचार्य यांना सन्मानपत्र .
- योजनेअंतर्गत समाविष्ट शाळांचे, निश्चित धोरणांच्या व विषयनिहाय कृती उपक्रमांच्या प्रगतीनुसार व मानकांनुसार अ+,अ,ब व क श्रेणी (अ+=सर्वोत्तम कामगिरी, अ= उत्तम कामगिरी, ब=चांगली आणि क=समाधानकारक कामगिरी) या वर्गवारीतील शाळांना पारितोषिक व प्रमाणपत्र.

(योजनेतर्गत पारितोषिक स्वरूपातील प्राप्त निधी योजनेअंतर्गत उपक्रम राबविण्यासाठी वापरण्यात येईल.)

४.१.२ योजना प्रमुख:--

(अ) योजना प्रमुख निवडीचे निकष :

- १) शाळेमध्ये या योजना अंतर्गत उपक्रम राबविण्यासाठी शाळेचे मुख्याध्यापक/महाविद्यालयाचे प्राचार्य हे एक योजना प्रमुख नेमतील.
- २) सदर योजना प्रमुखांनी स्वयंप्रेरणेने कार्य करावे, त्यांना पर्यावरणविषयी व सामाजिक कार्य करण्यात रुची/ आवड असावी. सदर योजना प्रमुखांनी विद्यार्थ्यांसोबत खेळीमेळीच्या वातावरणात वर्गाबाहेर विज्ञान, भूगोल, कलाई. विषयांच्या माध्यमातून पर्यावरण संवर्धन कृती कार्य प्रभावीपणे अपेक्षित आहे. त्यासाठी आवश्यक प्रशिक्षण देण्यात येईल.

(ब) योजना प्रमुख यांची कार्ये :

- १) योजना प्रमुख म्हणून नियुक्ती झाल्यानंतर, संबंधित शिक्षकांनी ऑनलाईन प्रशिक्षणात सहभागी व्हावे, त्यानुसार आठवड्यात शाळेच्या वेळेव्यतिरिक्त तीन तास योजना अंमलबजावणी करण्यास तयार असावे, पर्यावरण सेवा योजना गटाचे कार्य विहित नमुन्यातील अहवालात सादर करावे.
- २) शाळांमध्ये या योजनेअंतर्गत गट स्थापन करणे, उपक्रम राबविणे ही कामे, योजना प्रमुख शाळेचे मुख्याध्यापक/प्राचार्य यांच्या मदतीने व मार्गदर्शनाने करतील. योजनाप्रमुख शिक्षक यांच्या माध्यमातून, शाळास्तरावर (५० विद्यार्थ्यांचे योजना युनिट मुले-मुली समान प्रमाण

- ५०%) निवड करणे. विद्यार्थ्यांना त्यांच्या स्थानिक पर्यावरणाबाबत व पर्यावरणीय समस्यांबाबत जागृत करणे. जेणे करून ते भविष्यात पर्यावरण संवर्धनाबाबत समाजाचे प्रतिनिधित्व करू शकतील.
- ३) स्थानिक नैसर्गिक संसाधनांच्या व पर्यावरणाच्या संवर्धनाबाबत तसेच, समस्यांबाबत विद्यार्थ्यांकडून प्रत्यक्ष कृती कार्यक्रम राबविणे. या कामात विद्यार्थ्यांबरोबरच स्थानिक समुदाय, स्थानिक स्वराज्य संस्था यांचा सहभाग मिळवणे.
- ४) विद्यार्थ्यांमध्ये व लोकांमध्ये 'पर्यावरणीय सजगता' निर्माण करण्यासाठी पर्यावरण सेवा योजना उपक्रम आराखडा आणि शिक्षक हस्तपुस्तिकांच्या सहाय्याने आठवड्यातील एकूण तीन तासांच्या कालावधीत कृती उपक्रम राबविणे.
- ५) पर्यावरण सेवा योजना शाळागटांद्वारे समुदाय पातळीवर सभा/कार्यक्रम/शिबिरे (कॅम्प) आयोजित करणे.
- ६) राज्य सनियंत्रण संस्थेस शाळेनी/योजना प्रमुख शिक्षकांनी उपक्रमाबाबत अहवाल (ऑनलाईन स्वरूपात) सादर करणे.
- ७) राष्ट्रीय हरित सेना योजनेत कार्यरत असल्यास या सहभागी शिक्षकांना योजनेचे कार्य देता येणार नाही. तसेच पर्यावरण सेवा योजना योजनाप्रमुखांनी राष्ट्रीय हरित सेनेत सहभागी विद्यार्थ्यांना, पर्यावरण सेवा योजनेत नाव नोंदवता येणार नाही याची दक्षता घेणे.
- ८) पर्यावरण सेवा योजना पुरस्कार आणि जागतिक तापमान वाढ व हवामान बदल कृती ऑलिम्पियाड मध्ये शाळा व गटाला पारितोषिक मिळवून देण्यासाठी आवश्यक ते कार्य करणे.

क) योजनाप्रमुख शिक्षक प्रोत्साहन :

- जागतिक तापमान वाढ व हवामान बदल कृती ऑलिम्पियाड या स्पर्धेच्या विजेत्या शाळांच्या योजनाप्रमुख शिक्षकांना पारितोषिक व प्रमाणपत्र .

४.१.३ विद्यार्थी गटाची रचना :

(अ) विद्यार्थी निवडीची प्रक्रिया :

- योजनेत नोंदणी झालेल्या शाळांमध्ये ५० विद्यार्थ्यांचा गट स्थापन केला जाईल. (समसमान विद्यार्थी/विद्यार्थिनी) पर्यावरण सेवा योजना गट शाळा स्तरावर कार्यरत असेल. तसेच सदर गटातील विद्यार्थ्यांमधून २ विद्यार्थी (विद्यार्थी/विद्यार्थिनी) गटप्रमुख म्हणून निवड केले जातील.
- पर्यावरण सेवा योजना गटामध्ये विद्यार्थ्यांचा सहभाग हा स्वेच्छेने (Voluntary) असेल.
- राष्ट्रीय हरित सेना योजनेत कार्यरत असल्यास विद्यार्थ्यांना ESS योजनेत नाव नोंदवता येणार नाही.

(ब) गटाची कार्ये :

- शाळांमध्ये तयार करण्यात आलेल्या गटांच्या सहाय्याने या योजनेचे काम होणार असल्याने हे गट विशेष महत्वाचे आहेत. या गटांमार्फत शाळा, स्थानिक लोक, प्रशासकीय अधिकारी, विद्यार्थी आणि शिक्षक यांच्याशी संवाद साधला जाईल.

- २) या योजना अंतर्गत विद्यार्थी गट योजना प्रमुख यांच्या सूचनानुसार शाळेच्या नियमित वेळापत्रका व्यतिरिक्त आठवड्यातील ३ तास देतील. यामध्ये वर्गाच्या बाहेरील कृती शिक्षणाचा समावेश असेल. यासाठीचा वेळ व दिवस शाळेमार्फत ठरवला जाईल.
- ३) शाळेतील गट योजना प्रमुख यांच्या मार्गदर्शनाखाली गावातील लोक, स्थानिक प्रशासकीय अधिकारी तसेच ग्रामसेवक इत्यादींचा सहाय्याने स्थानिक गरजेनुसार पर्यावरण संवर्धनाचे उपक्रम ठरवून, त्याचा आराखडा तयार करून तो राबवतील.

(क) प्रोत्साहन :

- जागतिक तापमान वाढ व हवामान बदल कृती ऑलिम्पियाड या स्पर्धेच्या विजेत्या शाळांच्या सहभागी विद्यार्थ्यांना प्रमाणपत्र .

५ . योजना उपक्रम व शैक्षणिक संसाधन साहित्य :-

नाविन्यपूर्ण प्रगत व अद्यावत तंत्रज्ञान, चालू असलेली विकासकामे आणि मान्यताप्राप्त तंत्रज्ञान यासारख्या गोष्टींची विविध क्षेत्रातून माहिती घेऊन योजनेतर्गत विविध संकल्पनांच्या अनुषंगाने राबवाव्याच्या उपक्रमांबाबत हस्तपुस्तिका/कृतीपुस्तिका, पोस्टर्स, माहितीपत्रक तयार करणे. शाळा गटाच्या माध्यमातून सर्वोत्तम कार्य करण्यास इच्छुक असेल अशा शाळांना कृती उपक्रमांची आखणी (short term & long term projects)करण्यास तसेच मार्गदर्शक माहिती उपलब्ध करून देणे.

५.१ योजना अंतर्गत राबविण्यात येणाऱ्या उपक्रमांची यादी :

जागतिक तापमान वाढ आणि हवामान बदल, पाणी, घनकचरा व्यवस्थापन, जैवाविधता, उर्जा, संस्कृती आणि वारसा, पर्यावरणपूरक जीवनशैली व इतर अशा संकल्पनांवर आधारित उपक्रम असतील. सदर उपक्रमांची यादी (प्रपत्र-ब) मध्ये देण्यात आली आहे.

६. योजनेचा आढावा व देखरेख-

योजनेचा त्रैमासिक प्रगती अहवाल (वित्तीय, भौतिक अहवाल) पर्यावरण व वातावरणीय बदल विभागास राज्य सनियंत्रण संस्थेमार्फत सादर करणे बंधनकारक असेल.

६.१ आढावा समिती :

मा.प्रधान सचिव, (पर्यावरण व वातावरणीय बदल) यांचे अध्यक्षतेखाली सदर योजनेचा आढावा घेण्यासाठी खालीलप्रमाणे आढावा समिती गठित करण्यात येत आहे.

१.	प्रधान सचिव, पर्यावरण व वातावरणीय बदल विभाग	अध्यक्ष
२.	सचिव, वने (महसूल व वन विभाग)	सदस्य
३.	सचिव, शालेय शिक्षण व क्रिडा विभाग	सदस्य
४.	सदस्य सचिव, महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळ, मुंबई-२२	सदस्य
५.	संचालक, सामाजिक वनीकरण, पुणे	सदस्य
६.	अभियान संचालक, माझी वसुंधरा अभियान	सदस्य
७.	उपसचिव/संचालक/ शास्त्रज्ञ-१, पर्यावरण व वातावरणीय बदल विभाग	सचिव
८.	कार्यक्रम संचालिका, राज्यस्तरीय सनियंत्रण संस्था	सदस्य सचिव

६.२ आढावा समितीची कार्यकक्षा:

दर तीन महिन्यांनी प्रधान सचिव (पर्यावरण व वातावरणीय बदल विभाग) योजनेचा आढावा घेतील. योजनेच्या प्रभावी अंमलबजावणीसाठी आवश्यक सूचना व शिफारशी करतील तसेच, योजनेची व्याप्ती वाढविण्याबाबत निर्णय घेतील. या समितीमध्ये प्रधान सचिव (पर्यावरण व वातावरणीय बदल विभाग) यांच्या मान्यतेने संबंधित जिल्ह्यातील जिल्हाधिकारी व जिल्हा परिषदेचे मुख्य कार्यकारी अधिकारी, विषय तज्ञ वा अन्य व्यक्तींना आवश्यकतेनुसार आमंत्रित करतील.

७. योजनेचा अंदाजित खर्च :

योजने अंतर्गत खर्चाच्या खालील बाबी अंतर्भूत असतील.

अ.क्र.	खर्चाची बाब
१.	राज्य संनियंत्रण अधिकारी (१ पद) व जिल्हा समन्वयक अधिकारी (६ पदे) यांचे मानधन
२.	प्रशिक्षण कार्यशाळांचे आयोजन
३.	वार्षिक मेळावे/विशेष मेळावे यांचे आयोजन
४.	योजनेतर्गत कृती उपक्रम/उपक्रमांच्या अनुषंगाने शैक्षणिक साहित्य निर्मिती जसे, माहिती पुस्तिका/कृती पुस्तिका/पोस्टर इ.
५.	जागतिक तापमान वाढ आणि हवामान बदल कृती ऑलिम्पियाडचे आयोजन
६.	योजनेअंतर्गत समाविष्ट शाळांचे, निश्चित धोरणांच्या व विषयनिहाय कृती उपक्रमांच्या प्रगतीनुसार व मानकांनुसार अ+,अ,ब व क श्रेणी (अ+=सर्वोत्तम कामगिरी, अ= उत्तम कामगिरी, ब=चांगली आणि क=समाधानकारक कामगिरी) या वर्गवारीतील शाळांना पारितोषिक देणे.
७.	राज्य संनियंत्रण संस्थेचा संस्थात्मक खर्च (शिक्षकांसाठी हेल्पलाईन/योजना पोर्टल वेबसाईट/ संस्थेचा इ.खर्च)

उपरोक्त बाबींनुसार दरवर्षी योजनेत अंतर्भूत शाळा व तदनुषंगिक राबवावयाचे उपक्रमांसाठी निधी अर्थसंकल्पित करण्यात येईल.

अ. हे अनुदान ज्या प्रयोजनासाठी मंजूर करण्यात आले आहे. त्याच प्रयोजनासाठी खर्च करावे. योजनेतर्गत मंजूर विशिष्ट कामासाठी अदा केलेली वा मान्य केलेली रक्कम त्याच कामासाठी राज्य शासनाने घालून दिलेल्या अटी व शर्तीप्रमाणे व विहित कालमर्यादेत मान्य केलेल्या खर्चाच्या मर्यादेत खर्च करणे आवश्यक आहे, ही रक्कम इतर दुसऱ्या कोणत्याही कामासाठी वापरता येणार नाही किंवा वळती करता येणार नाही.

ब. पर्यावरण शिक्षण केंद्र, पुणे यांनी प्रत्येक आर्थिक वर्षाचे उपयोगिता प्रमाणपत्र वर्ष संपल्यानंतर एप्रिल महिन्याच्या १५ तारखेपर्यंत पर्यावरण व वातावरणीय बदल विभागास सादर करावे. उपयोगिता प्रमाणपत्र सादर करतेवेळी वा खात्यावर झालेल्या

व्यवहाराच्या नोंदी दर्शविणाऱ्या पासबुकाची साक्षांकित प्रत सोबत जोडण्यात यावी. सहायक अनुदानामधून करण्यात येणाऱ्या खर्चाच्या रकमेचे लेखे प्रचलित लेखा संहितेनुसारच ठेवण्यात यावे व त्याचे लेखापरिक्षण करण्यात यावे व त्याचा अहवाल पर्यावरण व वातावरणीय बदल विभागास पाठविण्यात यावा.

८. या योजनेवर होणारा खर्च मागणी क्रमांक यू-४.३४३५, परिस्थितीकी व पर्यावरण, ०४ प्रदूषण प्रतिबंध व नियंत्रण, १०३ वायू व जलप्रदूषण प्रतिबंध पंचवार्षिक योजनांतर्गत योजना- राज्य योजनांतर्गत योजना (०२) पर्यावरण प्रतिबंध (०२)(१३) पर्यावरण विषयक जनजागृती, शिक्षण व वातावरण बदल कृती योजना (३४१५ १३०२), ३१ सहायक अनुदाने या अर्थसंकल्पीय लेखाशिर्षाखाली नोंदवावा व त्या लेखा शिर्षाखाली केलेल्या तरतूदीतून भागविण्यात यावा.

सदर शासन निर्णय महाराष्ट्र शासनाच्या अधिकृत संकेतस्थळावर www.maharashtra.gov.in उपलब्ध असून त्याचा संगणक २०२४०३१४१२३७५७४४०४ सांकेतांक आहे.

महाराष्ट्र राज्याचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने,

(प्रविण दराडे)

प्रधान सचिव, महाराष्ट्र शासन

प्रति,

मा. मुख्यमंत्री यांचे प्रधान सचिव, मंत्रालय, मुंबई
मा. उपमुख्यमंत्री यांचे खाजगी सचिव, मंत्रालय, मुंबई
मा. मुख्यमंत्री (पर्यावरण व वातावरणीय बदल) यांचे खाजगी सचिव मंत्रालय, मुंबई
मा. राज्यमंत्री (पर्यावरण व वातावरणीय बदल) यांचे खाजगी सचिव, मंत्रालय, मुंबई
मुख्य सचिव यांचे स्वीय सहायक, मंत्रालय, मुंबई
प्रधान सचिव, नियोजन विभाग, मंत्रालय, मुंबई
प्रधान सचिव, वित्त विभाग, मंत्रालय, मुंबई
प्रधान सचिव, शालेय शिक्षण व क्रिडा विभाग, मंत्रालय, मुंबई
प्रधान सचिव, उच्च व तंत्र शिक्षण विभाग, मंत्रालय, मुंबई
प्रधान सचिव, कृषि विभाग, मंत्रालय, मुंबई
प्रधान सचिव, नगरविकास विभाग, मंत्रालय, मुंबई
प्रधान सचिव, मदत व पुनर्वसन आपत्ती व्यवस्थापन विभाग, मंत्रालय, मुंबई
प्रधान सचिव, सार्वजनिक आरोग्य विभाग, मंत्रालय, मुंबई
संचालक, राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद, पुणे
सदस्य सचिव, महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळ, मुंबई
विभागीय आयुक्त, (सर्व)
जिल्हाधिकारी, (सर्व)
मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद,
शिक्षण संचालक,

सहाय्यक शिक्षण उपसंचालक,
संबंधित शिक्षणाधिकारी (सर्व जिल्हे)
वरिष्ठ कार्यक्रम संचालक, पर्यावरण शिक्षण केंद्र, (CEE) पुणे
प्रधान सचिव (पर्यावरण व वातावरणीय बदल) यांचे स्वीय सहायक, मंत्रालय, मुंबई
महालेखापाल (लेखा व अनुज्ञेयता/लेखापरिक्षा) महाराष्ट्र-१/२-मुंबई/नागपूर
अधिदान व लेखा अधिकारी, मुंबई.
निवासी लेखा परीक्षा अधिकारी, मुंबई
वित्त विभाग (अर्थ-५/व्यय-१६), मंत्रालय, मुंबई
पर्यावरण व वातावरणीय बदल विभागातील (सर्वकार्यासने.)
अभियान संचालक, माझी वसुंधरा अभियान संचालनालय,
निवडनस्ती.

पर्यावरण सेवा योजना शाळांसाठी नाव नोंदणी अर्ज नमुना

प्रपत्र-अ

- १) विभागाचे नाव
Division name
कोकण
पुणे
नाशिक
छत्रपती संभाजीनगर
अमरावती
नागपूर
- २) जिल्हाचे नाव-
District name
- ३) तालुक्याचे नाव
Taluka name
- ४) स्थानिक स्वराज्य संस्थेचा प्रकार
Type of Local Body
महानगरपालिका
नगरपरिषद
नगरपंचायत
ग्रामपंचायत
- ५) स्थानिक स्वराज्य संस्थेचे नाव
Name of the Local Body
- ६) स्थानिकस्वराज्यसंस्थेचाकोड
Local Bodies Code
(कृपया आपल्या स्थानिक स्वराज्यसंस्थेचा सहा अंकी योग्य कोड टाईप करा)
- ७) शाळेचा प्रकार
School type
खाजगी
शासकीय
निमशासकीय
- ८) संस्थेचे पूर्ण नाव-(फक्त खाजगी संस्था असल्यास)
Full Name of the Institution (If Private Institution)
- ९) शाळेचे संपूर्ण नाव
Full name of the school

१०) शाळेचा संपूर्ण पत्ता, पोस्ट पिन कोडसह

Full address of the school, including postal pin code

११) शाळेचा युडायस+ कोड

School UDISE+ Code

१२) शाळा स्थापनेचे वर्ष

Year of establishment of school

१३) शाळेतील वर्ग/ इयत्ता

Class/ standard in School

१ ली ते ४थी

१ ली ते ८वी

५वी ते ७वी

५वी ते ८वी

५वी ते १०वी

१ली ते १०वी

१ली ते १२वी

११वी ते १२वी

Other:

१४) शाळेतील एकूण विद्यार्थी संख्या

Total number of students in the school

१५) शाळेतील एकूण मुली

Total girls in the school

१६) शाळेतील एकूण मुले

Total boys in the school

१७) शाळेतील एकूण शिक्षक संख्या

Total number of teachers in school

१८) महिला शिक्षिका संख्या

Number of female teachers

१९) पुरुष शिक्षक संख्या

Number of male teachers

२०) शाळा किती शिफ्ट मध्ये भरते

How many shifts does the school run?

सकाळ

दुपार

सकाळ आणि दुपार दोन्ही

शाळा भरण्याची वेळ

School starting time

सोमवार ते शुक्रवार सकाळी

सोमवार ते शुक्रवार

दुपारी १२ ते सायंकाळ ५:००

शनिवार ७:३० ते १२

२१) मुख्याध्यापकांचे नाव

Name of head master

२२) मुख्याध्यापकांचा संपर्क क्रमांक

Contact number of head master

२३) शाळेमध्ये इंटरनेट सुविधा आणि कॉम्प्युटर आहे का?

Does the school have internet facilities and computers?

होय

नाही

२४) शाळेतील कार्यालय किंवा मुख्याध्यापक हे नियमित वापरात असलेला ई-मेल आय.डी

E-mail ID in regular use of school office or head master

पर्यावरण सेवा योजनेसाठी आवश्यक माहिती- Information required for Environment Service Scheme

१) योजना प्रमुख शिक्षकांचे नाव

Name of Scheme Teacher Head (Yojana Pramukh)

२) योजनेच्या समन्वय आणि शाळा आणि समुदाय पातळीवर राबविण्याची जबाबदारीसाठी

"एक" योजना प्रमुख शिक्षकांची शाळेने नियुक्ती करावी.

३) योजना प्रमुख शिक्षकांचा संपर्क क्रमांक

Contact number of Scheme head teacher (Yojana Pramukh)

४) योजना प्रमुख शिक्षकांची शैक्षणिक अर्हता

Educational qualification of scheme head teacher

५) अध्यापनाचे विषय

Subject of teaching

६) शाळे मध्ये राष्ट्रीय हरित सेना तुकडी स्थापन केली आहे का?

National Green Corps (NGC) unit established in school?

होय

नाही

७) हरित सेना तुकडी प्रमुख शिक्षकांचे नाव
Name of the National Green Corps teacher

८) हरित सेना तुकडी प्रमुख शिक्षकांचा संपर्क क्रमांक
Contact number of National Green Corps teacher

९) हरित सेने व्यतिरिक्त पर्यावरण सेवा योजनेचे वेगळे विद्यार्थी युनिट स्थापन करण्यास तयार
आहात का?

Are you ready to set up a separate student unit of Environment Service Scheme(ESS)
apart from National green corps?

होय

नाही

Other:

१०) पर्यावरण सेवा योजना अंतर्गत शालेयस्तरावर ५० विद्यार्थी गट स्थापन करून, एक योजना
प्रमुख शिक्षकांची नेमणूक करून कार्यक्रमाबाबत ऑनलाइन प्रशिक्षण
(Orientation) स्विकारण्याची शाळेची तयारी आहे, तसेच नेमून दिलेले कृती उपक्रम पूर्ण
करून "पर्यावरण सेवा योजने" मध्ये सहभागाबाबत सर्व अटी मान्य आहेत.

Environmental Service Scheme(ESS), The school is prepared to undertake online
training (Orientation) regarding the program by establishing 50 students' groups at the
school level, appointing a scheme head teacher and completing the assigned action
activities on the Environment service Scheme all terms of participation are accepted.

होय

नाही

स्वयं घोषणापत्र

घोषणा:

मी याद्वारे पुष्टी करतो आणि सत्यापितकरतो, की वर नमूद केलेली सर्व तथ्ये सत्य आहेत. हा अर्ज
सबमिट करून, मी पुष्टी करतो की प्रदान केलेली माहिती माझ्या माहितीनुसार अचूक आहे. मी
समजतो की कोणत्याही चुकीच्या माहितीमुळे आमच्या शाळेची योजनेतीलसहभाग अपात्र ठरू
शकतो.

Declaration:

I hereby confirm and verify that all facts mentioned above are true. By submitting this
application, I confirm that the information provided is accurate to the best of my knowledge.
I understand that any misrepresentation may lead to disqualification of my candidature.

अटी मान्य आहे

अटी मान्य नाही

मुख्याध्यापकांची सही व शिक्का

प्रपत्र-ब

ESS गटांनी जागतिक तापमानवाढ आणि हवामान बदल या अनुषंगाने आवश्यक असे, पाणी, घनकचरा व्यवस्थापन, जैवविविधता संवर्धन, उर्जा संवर्धन, प्रदूषण नियंत्रण, पर्यावरणपूरक जीवनशैली, संस्कृती आणि वारसा संबंधी कृती उपक्रम राबविता येतील. यासाठी वरील शासन निर्णय मुद्दा क्रमांक ५.१ नुसार सर्वसाधारण उपक्रमांची काही सूचक यादी खालील प्रमाणे.

५.१.१ पाणी-

१. दैनंदिन पाणी वापर मोजमाप
२. पाणी गळती मोजमाप (ऑडिट)
३. पावसाचे पाणी मोजमाप
४. भूजल पुनर्भरण करणे.
५. सांडपाणी व्यवस्थापन पुनर्वापर आणि सांडपाणी शुद्धीकरणासाठी वनस्पतीचा वापर करणे (Root Zone Technology)
६. घरातील सांडपाणी अथवा स्वयंपाक घरातील पाण्याचा सद्यस्थिती अभ्यास व त्याचा पुनर्वापर (परसबागेतील अभ्यास)
७. हरित शाळा व शाळेतील पाणी व स्वच्छतेबद्दल सुधारणा इकोव्हिलेज / इकोसिटी

५.१.२ घनकचरा व्यवस्थापन :

१. कचऱ्याचे प्रकार
२. कचऱ्याचे प्रकार व वर्गवारी करणे.
३. घरातील कचऱ्याचे ऑडीट
४. कंपोस्ट खड्डा तयार करणे
५. जैविक खत निर्मिती व वापर
६. कुजणाऱ्या कचऱ्यापासून खत निर्मिती
७. इकोसॅन (इकोलॉजिकल सॅनिटेशन)
८. प्लास्टिक मुक्त शाळा (कापडी पिशवी वापर प्रचार प्रसार)

५.१.३ जैवविविधता :

१. झाडांचे ऋतू अभ्यास करणे
२. स्थानिक झाडांच्या बियापासून रोपनिर्मिती व वृक्षारोपण
३. मातीवपाणीयांचे संवर्धन व उपाययोजना
४. घर तेथे झाड संकल्पना
५. प्रत्येक विद्यार्थी रोपे विकसित करून आपल्या घरी त्याचे संगोपन करतील
६. परसबाग निर्मिती
७. सेंद्रिय शेती संकल्पना
८. घर तेथे झाड, वनराई, तिवरांची वने अभ्यास व संवर्धन
९. आपली परिसंस्थेचा / अधिवास अभ्यास (जंगल, नदी, तलाव, गवताळ)
१०. रस्त्याच्या लगत हरितपट्टा विकसित करणे, स्मृती वने, औषधी वनस्पती उद्यान इ.

५.१.४ ऊर्जा :

१. विद्युत उपकरण वापरात नसताना बंद करणे
२. विद्युत मीटर व वीज बिल अभ्यास
३. घराचे ऊर्जा लेखा परीक्षण
४. ऊर्जा कार्यक्षम साधने आणि उपकरणे
५. बायोगॅसचा वापर
६. अपारंपरिक उर्जा स्रोत - सौर उर्जा व पावन उर्जा

५.१.५ संस्कृती आणि वारसा

१. पर्यावरणपूरक सण सभारंभ साजरे करणे.
२. पारंपारिक पर्यावरणपूरक वापर व पद्धती
३. सांस्कृतिक पर्यावरण पद्धती जोपासणे.
४. स्थानिक पारंपारिक ज्ञान व वारसा अभ्यास व संवर्धन

५.१.६. जागतिक तापमान वाढ हवामान बदल: (सर्व विषय अंतर्गत जनजागृती मोहीम)

१. प्रदूषण :वायू प्रदूषण, हवामान बदल, पाणी आणि कचरा व्यवस्थापन, ऊर्जा संवर्धन इत्यादी विषयांवर जनजागृती मोहिमा राबविणे.
२. पाणी संवर्धनाचे महत्त्व याबाबत शिक्षित करणे.
३. जैवविविधता: वन्यजीव संरक्षण, रानभाजी महोत्सव आयोजन संवादात्मक सत्रे,चित्रकला स्पर्धा इ. स्पर्धांचे आयोजन करणे.
४. ऊर्जा: ऊर्जा कार्यक्षम उपकरणांचा वापर करणे,
५. घनकचरा व्यवस्थापन: प्लास्टिक पिशावीस पर्याय कागदी व कापडी पिशव्या वापरण्यास प्रोत्साहनदेणे.
६. वायू प्रदूषण अभ्यास
७. ध्वनी प्रदूषण अभ्यास

५.१.६ पर्यावरणपूरक जीवन शैली व पर्यावरण दिन विशेष :

१. स्थानिक संसाधने जसे, माती, पाणी जैवविविधता, आणि ऊर्जा यांच्या सद्यःस्थितीचा अभ्यास करून त्याचे संवर्धन करणे
२. पर्यावरण दिवस आणि स्पर्धा: पर्यावरण दिन आणि पर्यावरण दिवसकरिता विविध स्थानिक विशिष्ट पर्यावरणीय समस्यांवर विविध स्पर्धांचे आयोजन करणे.
३. वन्यजीव साप्ताह , जागतिक पर्यावरण दिन जनजागृती
४. लोकसहभागातून पर्यावरण संवर्धन व उपाययोजना घरगुती व गावपातळीवर करणे.
५. स्थानिक स्वराज्य संस्था आणि इतर विभाग शालेय सहभागातून विद्यार्थी आणि समुदायांना सहभागी करून संवर्धन उपक्रमांची अंमलबजावणी करणे.

*****